

Lietuvių liaudies pasaka „Žmogus ant kryžiaus“: keli pastebėjimai apie pasaulėžiūrinį sinkretizmą

Ižanginės pastabos

Šio straipsnio tikslas yra išanalizuoti pasaką „Žmogus ant kryžiaus“ (AT 800A)¹: ketinama aptariant pasakos siužetą palaipsniui pereiti prie svarbiausios temos – Jėzaus Kristaus įvaizdžio, atsiskleidžiančio šiame kūrinyje, taip pat panagrinėti Jėzaus Kristaus vaizdinio sąsajas su tradicine lietuvių valstiečio namų aplinka ir savita agrarine pasaulėžiūra.

Pasaka „Žmogus ant kryžiaus“ priskiriama pasakoms-legendoms. Šis pasakų žanras laikomas gana vėlyvu. Manoma, kad siužetai susiformavo susiliejus religiniams pasakojimams apie Dievą ir šventuosius su tradiciniais liaudies pasakojimais.² Tokia valstietiško religingumo bei krikščioniškųjų įvaizdžių sintezė per ilgą nuolatinį perpasakojimo procesą davė unikalių rezultatų – radosi kūriniai, turinčių nemažą pasakų turinio ir formos bruožų, nesunkiai gebančių modifikuotis, senuosius personažus pakeisti krikščioniškaisiais.

Ši pasaka atskirai tyrinėta nebuvo. Tarpukariu kūrinys nepapuo-
lė į folkloro tyrėjų akiratį, o sovietmečiu šios ir panašios temos dėl religi-

nio atspalvio buvo savotiškas tabu. Todėl šis darbas bus pirmas mėginimas patyrinti pasakos vidinę sandarą, jos kontekstą bei galimas sąsajas su religine lietuvių valstiečio pasaulėžiūra, savita religingumo raiška.

Jėzus Kristus yra palyginti retas pasakų personažas. Galbūt tai susiję su religingų valstiečių pamaldumu, kai garbinamas Dievas paverčiamas tarsi tabu, t. y. draudžiama minėti figūra (atminkime posakį „neminėk Dievo vardo be reikalo“). Kita vertus, lietuvių pasakojamojoje tradicijoje giliai įsirėžė senelio Dievo vaizdinys, į savo prasmių lauką įtraukęs ir Jėzaus Kristaus asmenį. Toks Dievas lietuvių valstiečių suvokiamas kaip klajojantis senelis ir greičiausiai yra ikikrikščioniškosios pasaulėžiūros atspindys.³ Kartu tai ir apibendrinantis personažas, nes pasakojamojoje tradicijoje išvelgiama tendencija atsisakyti smulkių detalių: pasakų veikėjai būna ne konkretūs žmonės, turintys asmeninę tapatybę, o tam tikrą įvaizdį įkūnijantys personažai. Todėl neretai sunku atskirti, kur pasakojama apie archajinį Dievą senelį, o kur turima omenyje krikščioniškasis Dievas. Žinoma, tai galima suprasti, kai pasakotojas nuklįsta į atitinkamas detales: pamini tam tikrus krikščioniškus atributus, specifines vyksmo vietas (pvz., ėjimą prie kryžiaus).

Lietuvių tautosakoje Jėzaus Kristaus personažas daugiausiai aptinkamas pasakų-legendų žanro kūriniuose. Jis vaizduojamas pasakoje „Kviečia Dievą į svečius“. Čia jis kartais pakeičia kitą pasakos herojų – nepažįstamą elgetą. Kūrinio siužete žmogaus elgesys su Dievu vertinamas kaip tam tikras išmėginimas. Antai pasakojama, kaip žmogus pakviečia Kristų į svečius / jaunavedžiai papjauna vienintelę vištą ir, nuėję prie kryžiaus, pakviečia Dievą vakarieniauti.⁴ Už deramą elgesį gaunamas atitinkamas atlygis – jaunavedžiai yra palaiminami, gauna patarimą, o turtuolis, pakvietęs Dievą į svečius ir atėjusį elgetą išvaręs, negauna nieko. Taip kontrasto principu išryškinamos moralinės vertybės.

Kristaus personažą aptinkame pasakoje „Nemandagus sėjėjas“. Vaizduojama, kaip žmogus sėja javus, o seneliui/Dieviui/Kristui pasako, kad sėja rauges ar akmenis. Minėtieji objektai ir užauga.⁵

Kristus minimas pasakoje „Berniukas maitina smūtkelį“. Čia berniukas atiduoda savo maistą *smūtkeliui* ir pakyla į dangų.⁶

Kristus figūruoja pasakoje „Tinginy sūnaitis ir darbšti mergina“. Vaizduojama, kaip Dievas/Kristus ir šv. Petras sutinka tinginį, kuris

kelią koja parodo, ir darbščią mergaitę. Dievas pasako Petru, kad tinginys ves mergaitę, nes du tinginiai kartu pražūtų.⁷

Kaip matome, Kristus daugelyje šių pasakų nėra nuolatinis kūrinio veikėjas, o retkarčiais pakeičia kitus personažus.

Pasaka „Žmogus ant kryžiaus“ (AT 800A)

Bendra informacija. Kūrinys „Žmogus ant kryžiaus“ įtrauktas į 1936 metais pasirodžiusį folkloristo Jono Balio pagal tarptautinį analogą sudarytą „Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogą“. Tuo metu žinoti 8 pasakos variantai ir pateiktas toks variantų aprašas:

*800A. *Elgeta ant kryžiaus Kristaus vietoje*. Elgeta skundžiasi: „Tau ant kryžiaus vis geriau“ arba nori kentėti ant kryžiaus Kristaus vietoje. Vėl nuvaromas nuo kryžiaus už nekantrumą.⁸

Pirmą kartą ši pasaka publikuota gana vėlai, ir kad ir kaip keista, sovietmečiu pasirodžiusiuose folkloro rinkiniuose.⁹

Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kartotekos, esančios Lietuvių literatūros ir tautosakos institute (sudarytoja B. Kerbelytė, kūriniai sisteminti iki 1982 metų), duomenimis, iš viso užrašyti 25 (tarp jų ir vienas kontaminuotas) pasakos variantai. Šie duomenys apibendrinti vėliau pasirodžiusiuose lietuvių pasakų kataloguose, kur šis tipas žymimas 800A numeriu ir pateikiamas toks pasakos aprašas:

Žmogus pakeičia Kristų ant kryžiaus ir mato, kaip žmogus pameta pinigus, o kitas randa ir nusineša. Pirmasis grįžta ir, sutikęs žmogų / elgetą, jį muša. Žmogus pasako, jog muša nekaltą. Kristus pavaro žmogų nuo kryžiaus ir paaiškina, kad pinigus radęs doras žmogus, o elgeta – dykduonis, vertas plakimo. / Žmogus tvarko orus vietoje Dievo, bet pamiršta paleisti skalsą / neduoda šalnų ir vėjo, – javuose mažai grūdų / pašaras gailus.¹⁰

Tenka pastebėti, kad „grynąjį“, vadinamąjį „etaloninį“ tipo aprašą atitinka ne visi šiam pasakos tipui priskirti variantai, pastebimos tam tikros vidinės kūrinų skirtybės, atsirandančios dėl pateikėjo polinkio improvizuoti ar tiesiog primiršus pasaką. Pasakos tipo sąvoka yra folkloristų sukurta abstrakcija, turinti padėti įvairialypę medžiagą apibendrinti bei sugrupuoti. Todėl nebūtinai visi tam pačiam tipui priskirti pasakos variantai turi atitikti etaloninį siužetą. Kokiai grupei priskirti gana netipinį kūrinį, daugiausia lemia katalogo sudarytojo sprendimas, jo individuali argumentacija. Antai keletas tyrimo objektu pasirinktos pasakos variantų neatitinka tipui būdingos siužetinės linijos, pvz., šv. Mykolas, vietoj Dievo ėmęs valdyti pasaulį, neduoda šalnos, todėl pašaras tampa gailus, gyvuliai jo neėda. Dievas pavaro šv. Mykolą.¹¹ Kitame variante Jurgis susikeičia su Dievu ir teikia žmonėms gerus orus: kai reikia lietaus ar saulės – duoda, tačiau derlius vis tiek neuždera, nes neduoda šalnų.¹² Analogija su tiriamąja pasaka čia gali būti išvelgiama tik abstrakčiame lygmenyje, kuris ir parodo bendrą šių kūrinių kilmę.

Kadangi pasakos yra tarptautinis žanras, itin svarbu atsižvelgti į bendruosius atitikmenis, galinčius padėti geriau suprasti pasaką ar joje užfiksuotus įvaizdžius. 1961 metais pasirodžiusiame tarptautiniame pasakų kataloge rašoma, kad mūsų nagrinėjama pasaka žinoma tik Lietuvoje, jos užrašyti 8 variantai.¹³ Peržvelgę kaimyninių šalių nacionalinius pasakų katalogus, iš tiesų pasakos tokiu tipo numeriu nerasime. Latvių¹⁴, rytų slavų¹⁵, lenkų¹⁶ nacionaliniuose pasakų kataloguose pateikiama tik AT 800 tipo pasakų.

2004 metais pasirodžiusiame vokiečių folkloristo Hanso Jörgeo Uterio sudarytame gerokai papildytame tarptautinio pasakų katalogo variante¹⁷ pateikiamas tik tipas AT 800. Nerasus nacionaliniuose pasakų kataloguose jokios užuominos apie tokio siužeto gyvavimą kitų tautų pasakojamojoje tradicijoje, labai norisi pritarti Norberto Vėliaus prielaidai, kad pasaka „Žmogus ant kryžiaus“ galbūt yra net lietuviškos kilmės.¹⁸

Pasaka negausiai fiksuota visuose Lietuvos regionuose, todėl kokio nors lokalinio savitumo išvelgti nepavyks. Vieni pirmųjų pasaką užrašė žymus pasakų rinkėjas siuvėjas Matas Slančiauskas¹⁹ bei jam talKinęs Juozapas Stonevičius.²⁰ Kadangi abu rinkėjai darbavosi netolimose apylinkėse (Trumpaičių k. apyl., dabar Joniškio raj.), tikėtina, kad kūrinys

turėjo būti neblogai žinomas tų vietų gyventojams.

Daugiausiai šių naratyvų užrašyta tarpukario Lietuvoje, mat tuo metu aktyviai skatinta rinkti folklorą. Keletas variantų iš pateikėjų nugirsta sovietmečio laikotarpio folklorinėse ekspedicijose.

Gana sunku ką nors pasakyti apie pačių pateikėjų požiūrį į šį kūrinį, nes tokių duomenų nėra išlikę, nors šiaip buvo stengiamasi užrašyti papildomą informaciją apie fiksuojamą pasaką. Tiesa, prie vieno varianto aptinkame bendro pobūdžio pateikėjos pastabą, kad pasaką jai „mama porijo“²¹. Taigi apie pasakos santykį su tradicine valstiečio pasaulėžiūra galėsime spręsti tik interpretuodami pačius tekstus, juose aptinkamą informaciją lygindami su kitomis dvasinės ir materialinės kultūros apraiškomis.

Pasakos įžanga. Pasaka pradedama vaizdu apie žmogų, pakelėje išvydusį kryžių su Nukryžiuotuoju ir užmezgusį su Dievo Sūnumi dialogą. Kūrinys veikiausiai mus nukelia į lietuviško kaimo realybę. Kryžiai pakelėse XIX pab. – XX a. pr. buvo tipiškas kaimo vietovių atributas. Pastebėta, kad viena populiariausių skulptūrų, įkurdintų mažosios architektūros paminkluose, stovėjusiuose kaimo sodybose bei pakelėse, buvo Nukryžiuotasis.²² Tad kiekvienas religingo kaimo žmogaus stabtelėjimas po kryžiumi ar koplytėle buvo savotiška akistata su Dievu. Kenčiančio ant kryžiaus Kristaus vaizdas, be abejo, kėlė religinius jausmus, skatino pagarbų pamaldumą. Tai rodo ir Dievo Sūnaus įvardijimas. Kristus pasakoje vadinamas *mūka*, Dievo *mūka*, rečiau – Ponudievu, Dievu, kas išreiškia dvejopus jausmus šiam religiniam asmeniui: gailestį ir begalinę pagarbą.

Dažniausiai piešiamas iš pirmo žvilgsnio tikroviškas vaizdas, vėliau persipinantis su transcendencija:

Kitą kartą žmogus, eidams keliu, prėjęs kryžių. Nusėmęs kepurę, pradėjęs žiūrėti į tą kryžių ir pasigailęs mūkos, kentančios prikaltos prė kryžiaus. Ir pradėjęs sakyti:

– Ponediev, kad tu daug ir ilgai kenti, leisk mani už savi pakentėt ant kryžiaus.

Jam taip bekalbant, ir atsiliepė ant kryžiaus:

– Neiškentėsi tu.

Teip tas žmogus prašąsis:

- *Leisk, leisk, nort kiek galėsiu, tiek kentėsiu.*

Ant jo prašymo ir stojusis atmaina: nusileidus mūka no kryžiaus, o tas žmogus ir prikibęs prė kryžiaus į vietą mūkos, o mūka pranykus.²³

Su kenčiančiu Dievo Sūnumi norima susikeisti vietomis taip tikintis perimti dalį jo kančios: pagailima Kristaus ant kryžiaus,²⁴ koplytėlėj stovinčios Kristaus stovylos,²⁵ žmogus prisipažįsta esąs *griešnas*, todėl galįs ant kryžiaus pakaboti, o Kristus nekaltai nukryžiuotas.²⁶

Gailestis Nukryžiuotajam kyla ne tik regint Jėzaus Kristaus atpirkimo kančią, – čia prabunda paprasčiausia valstietiška atjauta regint asmenį, patekusį į nepalankias oro sąlygas. Juk kaimo bendruomenėje nuo seno laikytasi nerašytos taisyklės sušalusius ir alkanus priglobti. Todėl viename pasakos variante ir atsiskleidžia toks altruistiškas požiūris:

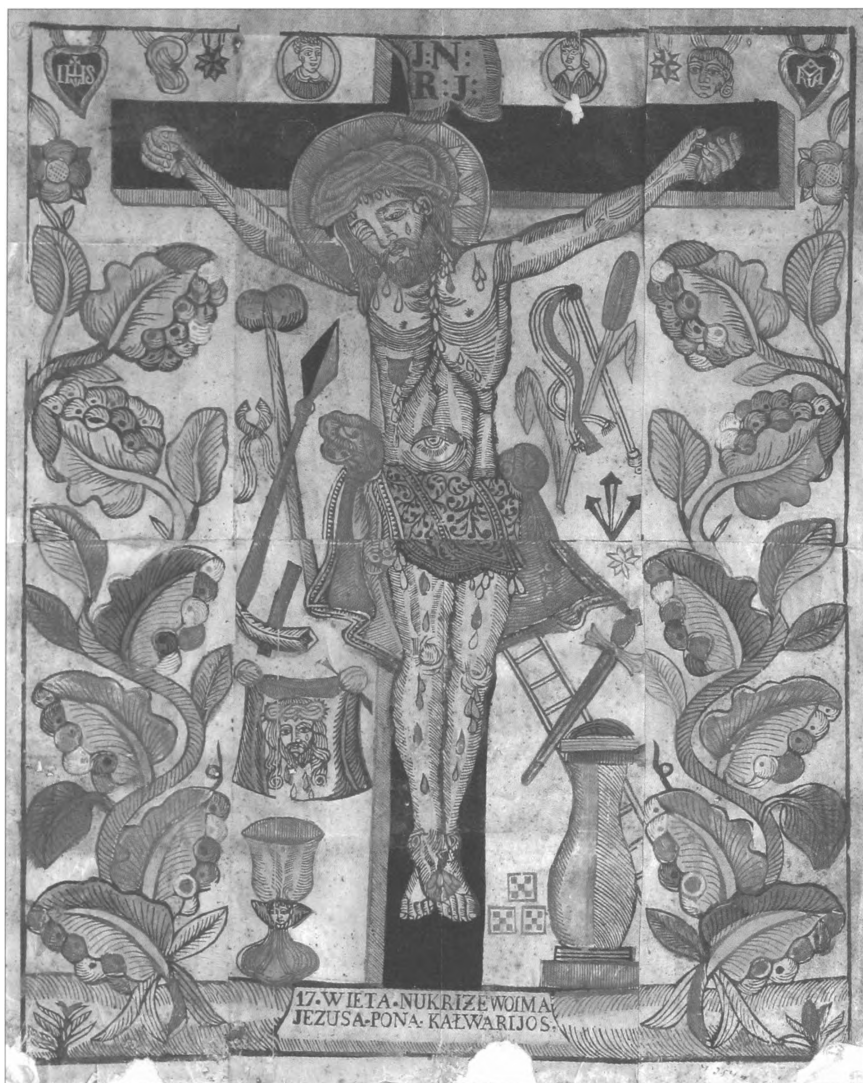
Buvus diena bjauri darganūta, snigę-lijė. Ejes ubags pro kryžių, atsidusejes nū szirdies sakąs: Ponedieve! koki cze tav kancze tokioj bjaurioj dienoj ant kryžiaus kentėt, kad asz galecze asz už tave pakentecze. Tūj Ponasdievs jį ir padejes į savo vietą, tai gi kentėk kad jau tu teip žadi.²⁷

Prašymas leisti susikeisti su Kristumi vietomis atspindi ir tam tikras žmogaus religines intencijas. Tokiam veiksmui ryžtasi atgailautojas:

Buvo pakūtininkas, kuris labai meldavo. Priėjęs prie kryžiaus ir sako: „Viešpatie, leisk man pakentėti tavo vietoje. Tu tiek kenti, ir aš norėčiau tavo vietoje pabūti.“ Viešpats nuo kryžiaus atsakė: „Gera, ale tu neiškentėsi?“ „Iškentėsiu.“ Taip pakūtininkas susiginčia su Kristumi ant kryžiaus, kad iškentės. Tada Kristus nulipė nuo kryžiaus, o jo vieton užlipa pakūtininkas.²⁸

Kitose pasakose žmogaus ir Jėzaus Kristaus susikeitimas vietomis pateikiamas kaip žmogaus nuolatinio nepasitenkinimo savo gyvenimu išraiška. Žmogus pasiūlo keistis vietomis, nes „Dievui ant kryžiaus geriau, nei jam sviete.“²⁹ Arba leisti ant kryžiaus pakaboti Kristaus paprašo nuvargęs *ubags*.³⁰

Kartais žmogaus noras būti Kristaus vietoje yra menkai motyvuotas. Žmogus, išvydęs prie kelio kryžių, taria: „Kristau, tau nusibodo

1. Než. autorius. Nukryžiuotasis. XIX a.
Popierius, spalvinimas.
Šiaulių „Aušros“ muziejus

kabot, duok man pakabot tava vietoj.“³¹

Pasakos personažai aiškiai atspindi žemdirbišką aplinkos suvokimą. Antai viename pasakos variante vaizduojamas ne Dievo ir žmogaus susikeitimas vietomis, o šventųjų – Jono ir Izidoriaus. Šv. Jono statulėlė buvo ažuole, o šv. Izidorius (artojų globėjas) tarnavo pas ūkininką, arė. Šv. Izidorius pasiguodė šv. Jonui, kad anam gera: nei lietus užlyja, nei arti reikia, todėl jis norintis susikeisti vietomis.³²

Viename variante vietoj Kristaus kentėti ant kryžiaus pasisiūlo šv. Petras.³³ Regis, šis kūrinys paveiktas lietuvių folklore gana populiarus Dievo ir šv. Petro bendrų kelionių per pasaulį siužeto. Dievas čia visada traktuojamas kaip tam tikros tiesos skelbėjas, mokytojas, o šv. Petras nuolat klysta, pakliūva į komiškas situacijas ir yra pamokomas. Toks vaizdas piešiamas pasakoje-legendoje „Sugeltas šventas Petras“. Šventasis piktinasi, kam Dievas baudžia nekaltus. Dievas liepia šv. Petrui susemti į užantį bičių spiečių. Kai įgelia viena bitė, šventasis suspaudžia jas visas.³⁴ Kitoje humoristinio pobūdžio šio žanro pasakoje vestuvėse su Dievu apsinakvojęs šv. Petras yra vestuvinių sumušamas, o kai norėdamas išvengti mušimo susikeičia vietomis su Dievu, jam ir vėl kliūva.³⁵ Etiologinėje sakmėje šv. Petras, negalėdamas perskirti besimušančių moterų ir velnių, nukapoja jiems galvas. Dievui liepus juos atgaivinti, šv. Petras moterims uždeda velnių galvas, o velniams – moterų.³⁶ Taip pabrėžiama sakmėje veikiančių religinių personažų hierarchija.

Kartais žmogaus susikeitimo su Kristumi vaizdinio pasakose iš viso nėra. Improvizacinio pobūdžio variante, ko gero, patyrusiame religinių pasakojimų įtaką, vaizduojama, kaip tėvai, norėdami savo sūnų padaryti šventuoju Liudviku, įkėlė jį dykynėje į eglę, iš kur šis stebėjo neteisybę pasaulyje.³⁷

Daugumoje pasakos variantų kabančiam ant kryžiaus žmogui dar liepiama nieko nekalbėti. Tai virsta savotišku asmens išmėginimu, kuris, kaip matysime vėliau, yra pernelyg sunkus žmogiškai prigimčiai ir todėl nėra išlaikomas.

Žmogus Kristaus vietoje bei įvykių atomazga. Vietoj Kristaus ant kryžiaus kabantis žmogus turi išgyventi ne tiek fizinę, kiek dvasinę Dievo Sūnaus kančią. Žmogiškas prigimtinis netobulumas neleidžia jam iki galo įsijausti į Kristaus padėtį.

Susikeitęs vietomis su Dievo Sūnumi, žmogus regi tai, ką nuo kryžiaus matydavo ir Kristus. Vaizduojama, kaip paštininkas važiuodamas pro kryžių pameta šikšninį maišiuką pinigų, o ūkininkas radęs paima ir nueina. Pinigų pasisavinimu apkaltinamas prie kryžiaus atėjęs elgeta.³⁸ Arba pinigus pameta ponas, o radęs kitas žmogus pabėga į mišką. Vagystė apkaltinamas nekaltas asmuo.³⁹ Nekaltas žmogus apkaltinamas plėšimu⁴⁰, atvira vagyste.⁴¹

Už Kristų kenčiantis žmogus ant kryžiaus reaguoja į besimušančius du vyrus:

*Kiek pabuvėjęs atainu du zmanes. Kai susimuš anys pa kryžium anas nuo kryžiaus jiems saka: kagi jūs mušaties; gal Dieva širdy neturit.*⁴²

Žmogaus spontaniška reakcija į vaidą po kryžiumi kyla dėl tam tikrų moralinių bendruomenės nuostatų. Vieta, esanti aplink kryžių, laikyta didelėje pagarboje, nes ją stebi Nukryžiuotasis, todėl paprastai niekas iš kaimo bendruomenės čia nedrįso nepagarbiai elgtis.⁴³ Dargi priešingai – laikyta, kad ši vieta pasižymi magiškėmis galiomis, mat prie kryžiaus buvo išsakomi troškimai, tikintis, kad jie išsipildys.

Idomu, kad daugeliu atvejų iš pažiūros neteisinga atrodanti situacija Kristaus yra nušviečiama kaip tam tikras atpildas už ankstesnį nederamą elgesį. Štai kaip Kristus įvertina situaciją, kai paštininkas sumuša nekaltą elgetą, neva pasisavinusį pinigų, nors iš tikrųjų tai padarė ūkininkas:

*– Vertai mušo. Bo tas paštorius par lokamstovą buvo sudėjęs tus pinigų, tai buvo verts pametimo. O gaspadorius ščyrai prociavojo ir man viernaj tarnauj, o biednas, tai tas verts buvo radimo. O ubagas dykavodams veltu svetimą gerą renk, tai tas buvo verts lupimo. Už tai teip ir atsitiko.*⁴⁴

Taip Kristaus lūpomis perteikiama valstietiška atpildo samprata, požiūris į Dievo teisumą vertinant iš pirmo žvilgsnio neteisingai likimo skriaudžiamus žmones. Toks Kristaus tylėjimas ant kryžiaus priimamas kaip jo kančios išraiška, todėl pasakos pabaigoje pateikiamas moralas: „Žmogui visadu trūksta kantrybės; Dievas visakų mata, bet tyli.“⁴⁵ Įverti-

namas ir žmogaus nesugebėjimas suvokti savo kančios prasmės: „Per silpnas jo [žmogaus] protas: negali suprasti, kodėl žmogus kenčia, nors jam atrodo neteisingai.“⁴⁶ Visais atvejais apie matomą neteisybę prabilęs žmogus yra pavaromas ir netenka suteiktos galimybės kabėti ant kryžiaus.

Kai kurių vaizdinių genezės klausimu

Ką mums pasaka tokiu vaizdu nori pranešti? Ar tai tik krikščioniškosios realybės perteikimas, parodantis žmogaus menkumą ir Dievo galybę? Į tai galima pažvelgti iš kelių pozicijų. Visų pirma atkreiptinas dėmesys į pasakoje minimas krikščioniškasias realijas, rodančias aiškią šios religijos įtaką kūrinio siužeto ar bent jau tam tikrų jo detalių formavimuisi. Lietuvių folkloristikoje iki šiol linkstama daugiau akcentuoti tekstų archajiškumą, ikikrikščioniškosios pasaulėžiūros „užsikonservavimą“ kūriniuose, o krikščioniškieji folkloro bruožai traktuojami kaip esantys vėlesnės kilmės, antriniai, laikomi tarsi mažiau vertingais ir lieka tyrimų užribyje. Tačiau, kaip pastebima, krikščionybė ne tik suardė etninius religinius tikėjimus, bet kartu padėjo jiems išlikti. Toks religinis sinkretizmas atsirado ne tik dėl oficialiosios Bažnyčios nesugebėjimo perteikti liaudžiai krikščionių tikėjimo doktrinos, bet ir dėl nemokėjimo atsiųgti į pagrindinius liaudies poreikius.⁴⁷

Šį pastebėjimą galima papildyti G. Beresnevičiaus mintimi, kad archajiškiausiose tradicijos gelmėse slypintys gruboki prilyginimai, tam tikros nuojaustos krikščionybės buvo sukonkretinti ir kilstelėti iki tokio lygmens, kad galėjo būti reflektuojami. Todėl ir krikščionybė taip greitai tapo tautos savastimi.⁴⁸ Vadinas, šie abu pasaulėžiūros klodai yra glaudžiai susiję ir juos išskirti būtų pernelyg problemiška. Čia galima pateikti tik tam tikras įžvalgas, kelti hipotezes.

Nagrinėjant pasakos siužeto genezę, labiau ir norisi akcentuoti krikščioniškuosius vaizdinius, nors jie greičiausiai yra tik vienas iš pasakos struktūros antsluoksnių. Kūrinyje atsispindintį žmogaus norą kentėti už Kristų galima vertinti kaip krikščioniškąjį troškimą išgyventi Dievo Sūnaus patirtą kančią ir taip siekti sielos išganymo. Tai yra vadinamoji *compassio* (išgyvenimo) mistika, pagrįsta įsijautimu į Kristaus tiek kūnišką,

ties dvasinę kančią.⁴⁹ Kristaus Kančios apmąstymą iki smulkiausių detalių (*meditatio*), sukeliantį ir vidinius žmogaus pojūčius (*compassio*), viduramžiais aktyviai taikė vienuoliai pranciškonai. Jų religinė praktika atsispindėjo to meto pamoksluose, menininkų kūryboje, religinėje literatūroje ir kt.⁵⁰ Tad, galimas daiktas, toks Kristaus Kančios patyrimo per bendrąsias religines praktikas būdas pasiekė ir valstiečių sluoksnį. Panašių siekių išgyventi tokius religinius potyrius būta ir Lietuvoje. Antai XVIII amžiaus pirmojoje pusėje Žemaitijoje, ypač Didžiosios savaitės metu, žmonės bažnyčiose plakėsi, stengdamiesi patirti Kristaus Kančią, nors jau 1779 metais vyskupas S. Giedraitis įsakė kunigams tai drausti.⁵¹

Lygiai taip pat tenka atsigręžti ir į liaudies tradiciją, per ilgus šimtmečius išgryninusią bei sukaupusią patvariausius, valstietiškam gyvenimo būdui aktualiausius pasaulėžiūros elementus. Jau minėtuose keliuose šiam tipui priskirtuose variantuose vaizduojamas ne Jėzaus Kristaus ir žmogaus susikeitimas vietomis, o kitokio pobūdžio apsimainymas vaidmenimis. Čia perimamas Dievo, kaip atmosferos reiškinių valdytojo, vaidmuo, taip tikintis pagerinti derlių. Šv. Mykolas neduoda šalnų, vėjo, todėl derlius tampa gailus⁵², Jurgis duoda žmonėms gerų orų, bet derlius neuždera, nes nėra šalnų.⁵³ Taigi čia Dievas traktuojamas kaip žemės ūkio darbų ciklo globėjas, nuo kurio veiklos priklauso valstiečio nauda, o bet koks mėginimas dirbtinai pakreipti įvykius palankesne linkme baigiasi nesėkme. Beje, panašų atmosferos reiškinių valdytojo bei vaisingumo skatintojo vaidmenį valstiečių religijoje atliko ir dievas Perkūnas.⁵⁴

Dievo ir žmogaus susikeitimo vaidmenimis vaizdinys ryškiai atsispindi pasakoje-legendoje „Žmogus danguje“.⁵⁵ Žmogus pasipiktina Dievo tvarka, teisybės nebuvimu, todėl jam suteikiama galimybė pabūti Dievo vietoje:

Vienam žmogui atrodė, kad Dievas negerai valdė pasaulį. Dievas apie tai sužinojęs pasiėmė dideles šakes ir užsitraukė pas save į dangų ir sako: „Jei aš negerai valdau, tai sėsk tu į mano vietą ir geriau valdyk.“⁵⁶

Žmogus užima Dievo vietą ant suolo⁵⁷, ant suoloelių⁵⁸, soste⁵⁹, kėdėje.⁶⁰ Šioje pasakoje herojaus regos laukas gerokai išplečiamas – iš dangaus matoma visa, kas žemėje dedasi. Gauta dieviškoji galia neįver-

tinama: žmogus mato, kad vienas žmogus nori užmušti kitą, tai trenkia į tą žaibą ir užmuša⁶¹, sušunka jo jausmą vagiančiam kaimynui ir tas krenta perkūno pakirstas⁶², užmuša su žaibu jį apkalbantį mokinį.⁶³ Nesitvardantis žmogus išvaromas iš dangaus. Taigi pasakoje akcentuojamas tam tikras žmogaus išmėginimas, kurio jis neišlaiko ir yra pašalinamas iš dangaus. Tokiu prieštaros principu išryškinama nepaprasta Dievo galia ir kantrumas, o žmogaus polinkis į emociingumą tarsi sumenkinamas. Čia, kaip ir pasakoje „Žmogus ant kryžiaus“, pabrėžiamas žmogiškas subjektyvumas vertinant blogį ir gėrį, nesugebėjimas susitvardyti matant menamą neteisybę. Kaip pastebima, pasakos apie Dievo vietą užėmusį žmogų turi tam tikrų religinių vizionieriškų požymių, aptinkamų ir Šventajame Rašte, tačiau tokio motyvo šaknys glūdi archajiškame vaizdinyje, greičiausiai senesniame nei krikščionybė.⁶⁴ Šiam teiginiui pagrįsti galima surasti ir daugiau analogijų, nors ir labiau nutolusių nuo šiose dviejose pasakose perteikiamų idėjų. Pavyzdžiai, kuriuos pateiksime, labiau susiję su mėginimu pakartoti Dievo veiksmus, kai neturint tam reikiamų galių patirama nesėkmė.

Pasakoje-legendoje „Kūlimas ugnimi“⁶⁵ vaizduojamas žmogaus mėginimas pakartoti pas jį apsilankiusio senelio/Dievo veiksmus. Užėjęs į svečius pas žmogų, Dievas užkuria jaujoje krosnį ir maišydamas jausmą sako: „Skirkitės grūdėliai sau, šiaudėliai sau!“ O kai kūlėjai kitą dieną mėgina patys taip daryti – sudegina jaują.⁶⁶ Dievas iškulia jausmą ir pakišdamas po jais degantį šakaliuką ir liepdamas skirtis grūdams ir šiaudams⁶⁷, taip pat peržegnojdamas juos ir padegdamas.⁶⁸ Žmogaus bandymas imituoti Dievo veiksmus baigiasi gaisru. Beje, kai kuriuose variantuose tokiu būdu jausmą kulia ir į svečius atėję Jėzus Kristus su šv. Petru.⁶⁹

Pasakoje-legendoje „Kalvis ir Dievas“⁷⁰ taip pat perteikiamos nesėkmingos žmogaus pastangos pakartoti Dievo veiksmus. Žmogus mato, kaip iš 80 metų moters nukalama jauna mergina⁷¹, iš seno vyro – tvirtas jaunuolis.⁷² Mėginimas pakartoti tą patį veiksmą nueina perniek – jauni nami žmonės yra sužalojami arba net nužudomi.

Visuose šiuose naratyvuose vaizduojamas nesėkmingas žmogaus mėginimas imituoti Dievo veiklą ar kišimasis į jo veiklos sferą. Taigi pasaka „Žmogus ant kryžiaus“ turi ryškų moralinį atspalvį, propaguojantį krikščioniškąsias vertybes ir uždengiantį senesnįjį pasaulėžiūros klodą.

Išvados

Pasakoje-legendoje „Žmogus ant kryžiaus“ aiškiai atsispindi krikščioniškosios moralės aspektai: krikščioniškasis pamaldumas, žmogiška atjauta, pagarba Kristui, įsijautimas į jo kančią, Dievo Sūnaus kančios prasmės suvokimas. Kartu šios moralinės nuostatos yra persmelktos valstietiškos logikos ir derinamos su agrarinės bendruomenės gyvenimo dėsniais.

Kūrinio ištakos greičiausiai siekia ikikrikščioniškąjį pasaulėžiūrinių klodą. Kai kurie jo bruožai valstietiškai pasaulėžiūrai buvo būdingi dar ir pasakos užrašymo metu. Jame galima aptikti archajinių, su agrarine magija susijusių Dievo, kaip žemės ūkio darbų ciklo globėjo, vaizdinio atspindžių.

Kūrinio genezė sietina su archajišku Dievo, kaip kūrėjo ir pasaulio valdytojo, bei žmogaus, kaip nevykusio imituotojo, paveikslu. Analogiškų vaizdinių pasitaiko ir krikščionių religijoje, todėl galima teigti, jog šioje pasakoje aptinkama šių dviejų pasaulėžiūrų sintezė, tik ryškiau išreikštas krikščioniškasis antsluoksniis.

Kūrinyje atsispindi tokios mūsų tautos kultūrinės, etnografinės tradicijos, kaip kryžių statymo pakelėse paprotys, pagarba šiam religiniam objektui, valstietiškas sinkretinis požiūris į krikščionių religines praktikas.

¹ AT čia yra tarptautinės pasakų numeracijos santrumpa (pirmosios suomių mokslininko Antti Aarne ir amerikiečių mokslininko Stitho Thompsono pavardžių raidės), nukreipianti į tarptautinį pasakų katalogą *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography. Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen* (FFC No 3). Translated and enlarged by S. Thompson, Helsinki, FFC Communications, 1961, Nr. 184.

² L. Valiukaitė, *Pasakos-legendos*, interneto prieiga: http://www.aruodai.lt/tautosaka/tautosaka_1.htm

³ N. Vėlius, Lietuvių pasakų senelio dievo kilmės problema, *LTSR MA darbai, A serija*, 1979, t. 3 (68), p. 87–99.

⁴ B. Kerbelytė, *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. 2, Vilnius, 2001, (toliau – KLPTK), Nr. 751A*.

⁵ KLPTK 752C*.

⁶ KLPTK 767.

⁷ KLPTK 822.

⁸ J. Balys, *Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas* (Tautosakos darbai, t. 2), Kaunas, 1936.

Pakartotinis leidimas: J. Balys, *Raštai*, t. 3, Vilnius, 2002.

⁹ *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*, surinko M. Slančiauskas, parengė N. Vėlius ir A. Seselskytė, red. K. Aleksynas, Vilnius, 1975, (toliau – SIŠLSA), Nr. 359. *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*, parengė N. Vėlius, Vilnius, 1985, (toliau – ŠLSP), Nr. 145.

¹⁰ B. Kerbelytė, *Lietuvių liaudies pasakų repertuaras*, Vilnius, 2002, Nr. 800A.

¹¹ *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas*, (toliau – LTR), Nr. 792/33/.

¹² LTR 4152/96/.

¹³ AT 800A.

¹⁴ K. Arājs, A. Medne, *Latviešu pasaku tipu rādītājs*, Rīga, 1977.

¹⁵ Сравнительный указатель сюжетов, Восточнославянская сказка, отв. ред. К. В. Чистов, Ленинград, 1979.

¹⁶ J. Krzyżanowski, *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym*, t. 1, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1962.

¹⁷ Hans-Jörg Uther, *The Types of International Folktales, A Classificati-*

on and Bibliography (FF Communications No 284–286), parts 1–3, Helsinki, 2004. Remiantis šiuo katalogu, dabar pasakų tipams įvardyti vartojama santrumpa ATU, tačiau norėdami išvengti painiavos šiame straipsnyje vartosime senąją AT numeraciją.

¹⁸ N. Vėlius, M. Slančiausko bendradarbiai ir jų surinkta pasakojamoji tautosaka, ŠLSP, p. 25.

¹⁹ SIŠLSA 359. Užrašymas datuojamas 1893 m.

²⁰ ŠLSP 145. Užrašymas datuojamas 1895 m.

²¹ LTR 4303/24/.

²² S. Urbonienė, Tradicinės lietuvių liaudies skulptūros siužetų pasiskirstymas, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 21, Vilnius, 2002, p. 109, 117.

²³ ŠLSP 145.

²⁴ LTR 397/67/, 368/139/.

²⁵ LTR 807/576/.

²⁶ LTR 795/38/, Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne (toliau – LMD), Nr. III 217/77*.

²⁷ SIŠLSA 359. Noras kentėti už

Kristų atspindį ir dar viename variante LMD I 324/17/.

²⁸ LTR 2812/11/.

²⁹ LTR 372/59/.

³⁰ LTR 811/460/.

³¹ LTR 3613/3/.

³² LTR 4637/116/.

³³ LTR 449*/48/.

³⁴ KLPTK 774 K.

³⁵ KLPTK 791.

³⁶ B. Kerbelytė, *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. 3, Vilnius, 2002, p. 61.

³⁷ LTR 4304/24/. Tokia variacija galėjo atsirasti ir dėl kitų kultūrų įtakos – variantas užrašytas Baltarusijos teritorijoje.

³⁸ ŠLSP 145.

³⁹ SIŠLSA 359. Panašiai vaizduojama ir kituose variantuose: LTR 372/59/, 811/460/, 397/67/, 368/139/, 2812/11/, 807/576/, 449*/48/, 2023/152/, 1713/106/, 3155/160/, LMD I 324/17/.

⁴⁰ LTR 4637/116/.

⁴¹ LTR 3613/3/.

⁴² LTR 795/38/. Analogiška situacija atsikartoja ir variante LMD III 217/77/. Kadangi šiuos abu variantus užrašė tas pats žmogus, tai gali būti atkartotas tas pats kūrinys, juo labiau kad užrašymo metai ir vieta yra tie patys.

⁴³ *Lietuvių liaudies menas. Mažoji architektūra*, kn. 2, Vilnius, 1990, p. 7.

⁴⁴ ŠLSP 145.

⁴⁵ LTR 811/460/. Panašus moralas ir kituose variantuose (LTR 807/576/, 795/38/, LMD III 217/77/). Angelas nuo kryžiaus nuvaromas už šnekumą (LTR 368/139/).

⁴⁶ LTR 397/67/.

⁴⁷ D. E. Gay, *Christianity as a Problem in Folk Cultural Studies*, *Tautosakos darbai*, t. 31, Vilnius, 2006, p. 79.

⁴⁸ G. Beresnevičius, *Dausos: pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulėžiūroje*, Klaipėda, 1990, p. 160.

⁴⁹ P. Hinz, *Deus Homo. Das Christusbild von seinen Ursprüngen bis zur Gegenwart*, t. 2: *Von der Romantik bis zum Ausgang der Renaissance*.

Berlin, 1981, p. 77–78.

⁵⁰ J. J. Kopeć, *Nurt pasyjný w średniowiecznej religijności polskiej*, *Męka Chrystusa wczoraj i dziś*, red. H. D. Wojtyska, J. J. Kopeć, Lublin, 1981, p. 47.

⁵¹ M. Valančius, *Žemaičių vyskupystė*, Vilnius, 1972, p. 362–363.

⁵² LTR 792/33/.

⁵³ LTR 4152/96/.

⁵⁴ N. Laurinkienė, *Senovės lietuvių dievas Perkūnas*, Vilnius, 1996, p. 117–120.

⁵⁵ KLPTK 800.

⁵⁶ LTR 2632/29/.

⁵⁷ LTR 1032/184/.

⁵⁸ LTR 1342/99/.

⁵⁹ LTR 1250/3/, 1713/108/, 2632/29/, 5196/320/, LMD I 114/2*/.

⁶⁰ LTR 1325/200/, 1747/17/, 4332/155/.

⁶¹ LTR 1659/27/.

⁶² SIŠLSA 198, LTR 2368/575/.

⁶³ LTR 1032/184/.

⁶⁴ G. Beresnevičius, *Priešmirtinės eurazinės vizijos: užstrigusieji, Kultūrologija*, t. 14: *Rytai–Vakarai: Komparatyvistinės studijos*, Vilnius, 2006, p. 20–21.

⁶⁵ KLPTK 752A.

⁶⁶ LTR 260/82/.

⁶⁷ LTR 462/255/, 338/673/.

⁶⁸ LTR 1790/3/.

⁶⁹ LTR 3643/78/, 1782/156/.

⁷⁰ KLPTK 753.

⁷¹ LTR 1583/12/.

⁷² LTR 808/208.

Lithuanian Folktale

“The Beggar on the Cross in Place of Christ” (AT 800A): Regarding Syncretic Worldview

In the focus of analysis in this article there is Lithuanian folktale “The Beggar on the Cross in Place of Christ”(AT 800A). The aim of the paper is to analyze the subject of the folktale, to touch upon the main topic – the image of Jesus Christ, appearing in this piece of folklore, its connections with traditional Lithuanian household of peasant and distinctly agricultural worldview.

This folktale hasn't been investigated so far. During the interwar period, this piece of folklore did not attract the attention of researchers and the similar topics were taboo for investigators because of religious shade in the course of Soviet period.

Jesus Christ is relatively rare personage in folktales. This figure is found in one genre of Lithuanian folktales only, i.e. in religious folktales. That is because of the image of the God as old man being dominant and more archaic in comparison to the image of Jesus Christ.

In the religious folktale “The Beggar on the Cross in Place of Christ” the Christian moral aspect is clearly reflected: Christian devotion, human compassion, respect to Jesus Christ, empathy to his suffering, the perception of this suffering's significance. At the same time these moral attitudes are adapted to the laws of agricultural society's life.

This folktale stems from pre-Christian worldview and some archaic details had remained in the folk tradition still at the time of folktales' recording.

The genesis of folktale is connected with the archaic image of God as Lord, Creator and with the image of man as unfortunate imitator. Besides, *compassio* mystique of Christian religion based on empathy to Jesus Christ's suffering can be traced. Thus, the synthesis of two worldviews is clearly reflected in this folktale.

Our cultural, ethnographic traditions of erecting crosses by the roadside, the respect shown to these religious objects and syncretic attitude towards Christian religious practices are noted as well.